

БРИТАНИ ДАХЬ МОНГОЛ СУДЛАЛЫН ТОЙМ

*Д.Золбоо**

Дорно дахины судлал, Төв Азийн судалгаа Британид их эртнээс үүсч хөгжжээ. Британий Номын сан, Лондон, Лийдс, Кембриж, Оксфордын их сургуулиудын номын санд Монголын түүх, соёлын сурвалж баримт нэлээд байхын дээр хамгийн гол нь бусад хэлээрх арвин баялаг эх сурвалж нь Британи дахь Монгол судлал үүсч хөгжих, таатай орчин бүрдүүлсэн гэж үзэж болно. Тиймдээ ч “хүйтэн дайн”-ы үеийн Монгол судлалын томоохон төвүүдийн тоонд Британи дахь судалгааны байгууллагууд зүй ёсоор багтдаг.

1963 онд Британий монгол судлаачдыг нэгтгэсэн “Англи-Монголын нийгэмлэг”-ийг Кембрижийн Их сургуулийн дэргэд байгуулж, Лийдсийн их сургууль дээр нэрт дорно дахинч О.Латтимор, Онон Өргөнгөө нар Монгол судлалын төвийг байгуулж байсан бөгөөд 1986 онд Кембрижийн их сургуулийн нийгмийн хүн судлалын факультетэд Монгол, Өвөр Ази судлалын төв байгуулагдахад Британи дахь Монгол судлалын төв үндсэндээ энд төвлөрөх болсон байна. Уг нийгэмлэгээс “Anglo-Mongolian Society” сэтгүүлийг гаргаж байв. 1980-аад оны дунд хэрд энэхүү байгууллагуудад Британий академийн гишүүн, нэрт эрдэмтэн Эдмунд Лийч, К.Хамфри, О.Өргөнгөө, А.Сандерс, А.Никсон, К.Пег, К.Шабро, Ж.Гоонт нарын эрдэмтэд ажиллаж байжээ.

ШУА-ийн сурвалжлагч гишүүн, Дорнодахины судлалын хүрээлэнгийн захирал Н.Ишжамц 1986 оны 10-11-р сард Британид томилолтоор ажиллаад ирэхдээ тэндхийн Монгол судлалын талаарх товч тоймыг “Дорнодахины судлалын асуудал” сэтгүүлийн 1987 оны №1 дугаарт нийтлүүлжээ.

Доктор Н.Ишжамц дээр дурьдсан өгүүлэлдээ Британий Монгол судлалын мэргэжилтэн олон биш боловч тэдний гаргасан эрдмийн бүтээл цөөнгүй, Монголын судлалд оруулж байгаа хувь нэмэр багагүй байдаг талаар тэмдэглэжээ. Тухайлбал, профессор Боуден “Алтан товч, орчуулга тайлбар” (1955), “Монголын орчин үеийн түүх” (1968), “Бөө нар, лам нар ба евангелистүүд” (1985), К.Хамфри “Карл Марксын нэрэмжит хамтрал” (1983), “Умард Азийн бөө мөргөлийн холбогдолт үзэл онолууд” (1976), “ЗСБНХУ-ын угсаатны зүйн ухааны сүүлийн үеийн зарим хөгжилт” (1982), О.Өргөнгөө “БНМАУ-ын түүх” 3-р ботийг англичилж, эрдэм шинжилгээний оршил тайлбартайгаар нийтлүүлсэн (1976), “XX зууны Монгол баатрууд” (1976), “БНМАУ” (1980, 1981), А.Сандрес “БНМАУ, ерөнхий лавламж” (1968), В.Батлер “Монголын хуулийн тогтолцоо” (1982), Д.Морган “Монголчууд” (1986)

* Д.Золбоо - ОУСХ-ийн эрдэм шинжилгээний ажилтан, магистр

зэрэг бүтээл туурвисан талаар тэмдэглэсэн байдаг. Тэрээр “Английн эрдэмтдийн бичсэн Монголын судлалын зохиолуудад БНМАУ-ын түүх, соёл, гадаад харилцааны асуудлыг тайлбарлаж дүгнэхдээ үнэн байдалд тэр бүрий нийцүүлээгүй, бидний үзэлд харш зарим зүйл байвч дийлэнх ихэнх нь бодит баримт дээр тулгуурлан туурвисан, эрдэм шинжилгээний үнэ цэнэ бүхий зүйл гэж үзэхэд болох талтай байна. Тэдний нэлээд нь Монгол эрдэмтдийн бүтээлд орсон баримт, тэдний дэвшүүлсэн санаа дүгнэлтийг их, бага аливаа хэмжээгээр ойшоон анхаарч, тус тусын бүтээлд боломжийн хэрээр тусган тайлбарлахыг оролдсон байна” гэж үнэлсэн байдаг.¹

Үүнээс гадна Оросын эрдэмтэн М.И.Гольман “Өрнийн Монгол судлал” бүтээлдээ Британий монгол судлалын талаар нэлээд дэлгэрэнгүй өгүүлсэн байдаг.²

Бид бүхний сайн мэдэх Оуэн Латтимор, Айвэр Монтэго, Чарльз Баудэн, Карклайн Хамфри, Онон Өргөнгөө, Алан Саундерс, Уильям Батлер, Уильям Никсон, Андреа Никсон зэрэг монгол судлаачид манай хоёр орны харилцаа хөгжих, ард түмнүүд бие биенээ ойлгон мэдэхэд зохих үүрэг гүйцэтгэсээр ирсэн.

Монгол судлал, тэр дундаа түүхийн судлалаар Британид гарсан хамгийн анхны томоохон бүтээл нь 1876-1888 оны хооронд хэвлүүлсэн Хенри Ховорсын “Монголчуудын түүх” гэдэг дөрвөн боть зохиол юм. Түүхч А.Саундерс уг бүтээлийг үнэлэхдээ “Хенри Ховорс нь хэдийгээр ажилсаг, чадалтай, Азийн эртний дурсгалт зүйлийг үнэн голоосоо сонирхдог хүн байсан хэдий ч дорны ямар нэгэн хэлний мэдлэггүйгээс бүтээл нь гар дамжсан баримт материалаар дүүрч, түүхийн утга зохиолд тийм их амжилттай бүтээл болж чадаагүй” гэжээ.³

Эрдэмтэн, доктор Ч.Бауден “Монголын ойрхи үеийн түүх” болон хэд хэдэн өгүүлэлдээ тухайн үеийн БНМАУ-ын нийгэм эдийн засгийн хөгжлийн ололт, амжилтыг хүлээн зөвшөөрч, тус улсын дотоод амьдралын өөрчлөлт Зөвлөлтийн загвараар хийгдсэнийг тэмдэглэсэн байдаг.

Мөн нэрт судлаач Алан Сандерс Монголын тухай бичсэн тайлбар тольдоо ХХ зууны Монголын улс төр, нийгэм эдийн засгийн хөгжилд нэлээд бодитой шинжилгээ хийсэн байдаг.

Монгол судлалаар ажилладаг Британий судлаачдын бүтээлийг манай эрдэмтэн судлаач, жирийн олон уншигч төдийгүй төр засгийн зүгээс тодорхой хэмжээнд үнэлж иржээ. Тухайлбал, 2003 оны 1 сарын 16-ны өдөр Монгол Улсын Ерөнхийлөгчийн зарлигаар “Монгол Улсыг гадаад орнуудад сурталчлах, монгол судлалыг хөгжүүлэхэд оруулж буй хувь нэмрийг нь үнэлж Кембрижийн их сургуулийн Монгол ба Төв Ази судлалын төвийн менежер, монголч эрдэмтэн Онон Өргөнгөөг “Алтан гадас” одонгоор шагнаж” байсан нь Британий монгол судлаачдын хувьд анхны тохиолдол биш юм.⁴

Тухайн үед монгол судлалаар ажиллана гэдэг нь улс төрийн хувьд тийм ч амар хялбар зүйл байгаагүйг Монгол Улсын элчин сайдын О.Өргөнгөөтэй хийсэн ярианы тэмдэглэлд: "...Харин Монголын тал бидэнд бэлэн валют, мөнгө, эд материал өгөх хэлбэрээр туслах гэх хэрэггүй юм. Ингэвэл Англи дахь Монгол судлал явуулдаг байгууллага хүмүүсийг коммунистуудын хүч хөрөнгөөр ажилладаг, улмаар тэдний нөлөөнд автагдсан хэмээн гүтгэж муучлахад хүрнэ. Харин Япон, АНУ гэх мэтийн өрнөдийн орны хувь хүмүүсээс мөнгө, хөрөнгөөр хандив оруулах бол энэ нь хамгийн тохиромжтой..." гэсэн байдгаас олж мэдэж болох юм.⁵

Манай орны нэртэй эрдэмтэд Британий монгол судлаачидтай хамтран ажилласаар ирсэн бөгөөд Б.Ширэндэв гуайг Лийдсийн Их сургуулийн хятад судлалын салбарын Монголын хөтөлбөртэй танилцуулахаар урин аваачиж, тэндхийн Монгол судлалын томоохон төв болох "Англи-Монголын нийгэмлэг"-ийн сэтгүүл анхны дугаартаа академичийн бичсэн "Аргун (1284-1291) болон Өлзийт (1305-1314) Ил хаадаас Францын хаан VI Филиппт (1285-1314) явуулсан захидлуудын тухай" өгүүлийг жинхэнэ эх бичгийн бүрэн хэмжээний хуулбарын хамтаар нийтлүүлжээ.⁶

1976 онд Харвардын Их сургуулийн Зүүн Азийн судалгааны төвөөс эрхлэн Уиллам Броун, Онон Өргөнгөө нарын орчуулсан "БНМАУ-ын түүх" гурван боть зохиолын гутгаар ботийг англи хэлээр хэвлэсэн нь олон улсын Монгол судлалд оруулсан томоохон хувь нэмрийн нэг мөн.⁷

Ж.Биш (Jorgan Bisch) "Монгол улс: Үл мэдэгдэх газар нутаг" (L., 1963), Р.Маккол "Чингис хааны нутаг. Гадаад Монголд аялсан тэмдэглэл" (L., 1963) хэвлэгдэж байжээ.

Британий өдөр тутмын хэвлэл мэдээллийн хэрэгслээр Монгол орон, монголчуудын талаарх мэдээлэл цөөнгүй гарч байв. Тухайлбал, 1970 оны 10-р сард Британий "Daily Express" сонины Москва хот дахь сурвалжлагч Денис Блюэтт өөрийн хүсэлтээр Монголд ирэн 4 хоног байгаад буцаж очоод "Оросын малчин колони оронд" (Inside Russia's Cowboy Colony) нэртэй өгүүлэл гаргасан нь манайханд таалагдаагүй учраас мөн сардаа "Times" сонины Москва дахь сурвалжлагч Бонавиаг 7 хоногийн хугацаатай урьж ирүүлэн уг сонины 27, 30-ны дугаарт Монголын тухай арай өөр өнцгөөс нь харуулсан 2 өгүүлэл бичүүлж байсан ажээ.⁸

Мөн тухайн үед дэлхий дээрх Монголын тухай байнгын үзмэртэй цөөхөн музейн нэг нь Лондон хотын "Хорниман" музей байв.⁹

Мөн 1976 онд Британий "Diplomat" сэтгүүлийн хавсралт болгон "Монгол" гэсэн нэртэй жижиг товхимолыг БНМАУ-ыг гадаад оронд сурталчлах зорилгоор захиалгаар хэвлүүлжээ. Уг товхимолыг МАХН-ын XVII их хурлын үеэр сурталчилгааны зорилгоор тараахаар Лондон дахь Элчин сайдын яамаараа дамжуулан 2000 ширхэгийг 150 фунтээр захиалан авсан байна. МАХН-ын Үзэл суртлын хэлтсээр дамжин худалдан

авахыг зөвшөөрсөн өнгөт нүүрт, 26 хуудастай хэвлэгдсэн уг танилцуулгалд Монгол орон, түүх, соёл, зан заншил, байгаль цаг уур, жанжин Д.Сүхбаатар, МАХН-ын Төв Хорооны ерөнхий нарийн бичгийн дарга Ю.Цэдэнбал, Сайд нарын Зөвлөлийн дарга Ж.Батмөнх нарын тухай товчхон танилцуулсан бичвэр, 10 орчим гэрэл зураг багтжээ.

Түүнээс хойно 1990 онд манай ШУА-ийн томоохон эрдэмтэн судлаач, орчуулагч нар оролцон, эмхтгэн боловсруулсан Монголын талаар урьд өмнө нь англи хэл дээр гарч байгаагүй, нийгэм эдийн засаг, улс төрийн өргөн салбарыг хамарсан томоохон мэдээллийн сан бүхий “Information Mongolia” номыг Британий тал хариуцан Pergamon Press хэвлэлийн газраас хэвлэн гаргасан юм. Уг номын нээлтийн ёслолын үйл ажиллагаа дээр хэвлэлийн үйлдвэрийн эзэн, алдарт тэрбумтан Максвели өөрийн биеэр хүрэлцэн ирж манай улсын Элчин сайд И.Очирбал болон ШУА-ийн ерөнхийлөгч Н.Содном нарт¹⁰ номынхоо дээжээс гардуулж байжээ.

Сүүлийн үед шинэ үеийн судлаачид судалгааны ажил хийсээр байгааг мөн тэмдэглэх хэрэгтэй юм. Тухайлбал Британий Манчестрийн Их сургуулийн Эдийн засгийн судалгааны сургуулийн профессор Фредрик Никсон, Бернард Уолтерс болон МУИС-ийн ЭЗС-ийн багш Б.Сувд, П.Лувсандорж нар хамтран “Монголын эдийн засаг” гэсэн номыг 2000 онд Британид хэвлүүлжээ. Уг номонд 1990-ээд оноос хойшхи шилжилтийн үеийн Монгол орны эдийн засаг, мөнгө санхүү, өмч хувьчлал зэрэг олон талын судалгаа, мэдээлэл агуулсан 10 гаруй өгүүдлийг Монгол, Британий эдийн засагчид хамтран туурвисан нь Монгол Улсын эдийн засгийг тусгайлан судалсан урьд өмнө гарч байгаагүй ихээхэн онцлог хамтын шинэ бүтээл болсон юм.¹¹

Энэ бүх хугацаанд Британий тогтмол хэвлэл болон судалгааны чанартай сэтгүүлд Монголын тухай өгүүлэл удаа дараа нийтлэгдсэнээс гадна Монгол орон, монголчуудын тухай уран зохиолын ном нэлээн хэд гарч ихээхэн амжилтанд хүрч байв. Үүнд, Айвор Монтегьюгийн “Цэнхэр огторгуйн орон”, зохиолч Ж.Ольдрижийн монгол нутгаас Европ тивд амьтны хүрээлэнд аваачсан тахь алс хол газрыг туулан хэрхэн эх нутгаа тэмүүлэн ирж байгаа тухай өгүүлсэн “Гайхамшигт монгол морь” гэдэг хүүхдийн уран зохиолын ном дэлхийн 15 орны хэлээр хэвлэгдэн уншигч олон түмний хүртээл болж байжээ. Ер нь нүүдэлчид, монголчууд тэдний амьдралын тухай ном Британид цөөнгүй гарч байсан бөгөөд жишээлбэл, манай оронд ажиллаж амьдарч байсан хатагтай Луиза Вогийн 2004 онд бичсэн “Шувуудын нисэхийг сонсохуй” ном Британий хатан хааны Утга зохиолын нийгэмлэгийн оны шагналыг хүртсэнийг¹² дурьдаж болно.

Өнөө цагийн Британий Монгол судлалын томоохон төлөөлөгчдийн нэг хатагтай К.Хамфритэй 1987 онд Улаанбаатар

хотноо хуралдсан Олон улсын Монголч эрдэмтдийн V их хуралд оролцох үеэр нь хийсэн ярилцлагыг “Дорнодахины судлалын асуудал” сэтгүүлийн 1988 оны №2 дугаарт хэвлүүлжээ. Тэрээр ярилцлагадаа “Дагуур монголчуудын бөө мөргөлийн талаар О.Өргөнгөөтэй хамтран хамтран гаргаж буй (*Shamans and Elders: Experience, Knowledge and Power among the Daur Mongols* нэртэйгээр 1996 онд Oxford University Press хэвлэлийн газар хэвлэгджээ Д.З) судалгааны ажил, Халх монголчуудын оршуулах ёслолыг шинжилсэн судалгааны ажил болон Халх монголын гэр бүлийн асуудлаар сургалтын зориулалттай кино хийх гэж буй талаараа онцлон дурьдсан байдаг. Мөн Монгол ба Өвөр Азийн судалгааны төвийн захирлын хувьд, 1. Өвөр Монголын малчдад өнөөгийн эдийн засгийн өөрчлөлт хэрхэн нөлөөлж буй тухай, 2. 1921 оны Монголын хувьсгал үүсч хөгжсөн түүхийн судалгаа, 3. Дорнод Монголын ястнуудын дуу хөгжмийн (язгуур урлагийн) харьцуулсан судалгаа, 4. БНМАУ-ын баруун монголчуудын материаллаг соёл, 5. Өвөр Монгол, Баргын холбогдолтой баримт бичгийн түүхийн судалгаа зэрэг эрдэм шинжилгээний ажлыг удирдаж буйгаа тэмдэглэсэн байдаг.¹³

Британи дахь монгол судлаачдын нэгэн үеийг бэлтгэн гаргахад ихээхэн хувь нэмрээ оруулсан тэрээр өдгөө Кембрижийн Их сургуулиас гавьяаны амралтандаа гарч 1986 онд бусад нөхдийн хамтаар байгуулсан Монгол ба Өвөр Азийн судалгааны төвийн захирлаар ажиллаж байна. 2003 онд МУИС-ийн Хүндэт доктор цол хүртсэн түүний бүтээлийн жагсаалтад 13 нэгэн сэдэвт зохиол, 5 илтгэл, 60 гаруй өгүүлэл бүхий нийтдээ 80 гаруй бүтээлийн ихэнх нь Монгол судлалын үйл хэрэгт холбогдох бүтээл эзэлдэг ажээ.¹⁴

Харин уг байгууллагын зүгээс сүүлийн үед хийж байгаа судалгааны ажлууд дотор монгол судлал монголчуудтай шууд холбогдох ажил цөөнгүй байгааг албан ёсны веб хуудсанд тэмдэглэсэн байна. Тухайлбал, Монголчуудын аман түүх, Данзанравжаагийн өв сан, Ардчилсан Монгол дахь улс төрийн ярианы хэллэг, Монгол-Түвдийн ховор ном, судрууд зэрэг судалгааны төсөл хэрэгжүүлж байна.¹⁵

Сүүлийн үед Британид хэвлэгдсэн монголын талаарх ном зохиолыг чөлөөтэй орчуулан хэвлэх боломжтой болсон билээ. Тухайлбал, 13-р зууны Европыг уулгалан довтолсон монголчуудын түүхийг дэлгэрэнгүй өгүүлсэн “Чөтгөрийн морьтнууд” /*The Devil's Horsemen*/ номоороо уншигч олныг шуугиулж байсан Английн зохиолч Жеймс Чемберсийн “Чингис хаан” номыг орчуулагч Г.Аким 2001 онд монгол хэлнээ хөрвүүлэн манай уншигчдын хүртээл болгосон билээ. Монгол хэмээх нэрийг дэлхий дахинаа дуурсгасан Чингис хаан болон Монголчуудын талаар өрнийн соёл хүмүүжилтэй улс түмэн ямар мэдээллийг хүлээн авч, ямар ойлголттой байдгийн нэгэн тод жишээ нь энэхүү ном болсон юм.¹⁶

Мэдээллийн МОНЦАМЭ агентлагтай ярилцан тохиролцсоны дагуу Британий “Гранада” компани 1975 онд Монголын тухай баримтат кино хийсний хөлсөнд манай талд 2000 фунт стерлинг төлөөд, мөн 2 хувийг үнэгүй бэлэглэсэн юм. Уг кино нь “Тал дахь хот”, “Говийн захад”¹⁷ гэсэн 2 бүлэгтэй бөгөөд кино багийнхан Говь-Алтай аймгийн Бигэр сумын захиргаанд сумынх нь танилцуулга болох богино хэмжээний киног үнэгүй хийж өгсөн байна.

Монголын Эзэнт гүрний түүхийг сурталчлан танилцах зорилгоор 2004 онд Британий мэдээллийн “BBC” агентлагийн Түүхийн хэлтсээс санаачлан Польшийн “MS Films” компанитай хамтран “Чингис хааны сүүдэр” нэртэй баримтат уран сайхны кино хийсэн. Уг кинонд Монголын талаас олны танил болсон нэр алдартай жүжигчин, уран бүтээлчид оролцож, “Аригү” компани голлон хариуцаж “Монгол Кино” нэгтгэл, Зэвсэгт хүчний жанжин штаб зэрэг байгууллагууд бэлтгэл ажил болох морьд, хувцас хэрэглэл зэрэг зүйлсийг бэлджээ. Уг кино Чингис хааны төрсөн цагаас эхлэн Монголын эзэнт гүрэн, түүний эзэмшилд байсан улсуудын дотоод зохион байгуулалт, дэлхийн талыг эзэлсэн аян дайных нь тухай, зэр зэвсэг, байлдааны урлаг зэрэг олон талыг тусгасан бүтээл болсон.

Түүнээс гадна сүүлийн жилүүдэд Британид суралцаж, амьдарч буй монгол залуусын тоо нэмэгдэж байгаа нь Монгол орноо Британид сурталчлах, төдийгүй монгол судлалыг хөгжүүлэхэд ихээхэн хувь нэмэр оруулна гэдэгт найдаж байна.

Эцэст нь тэмдэглэхэд, танилцуулж буй энэхүү тойм нь судалгааны ажлын хүрээнд өөрийн олж цуглуулсан болон интернэтээс үзсэн мэдээлэл тул дутуу, бүрэн бус байх магад тул эхний тайлбар хэлбэрээр хүргэж байгаадаа эрхэм уншигч та бүхнээс хүлцэл өчье.

ЭШЛЭЛ, ЗҮҮЛТ

1. Н.Ишжамц. “Англи дахь Монгол судлалын товч тойм” Дорнодахины судлалын асуудал сэтгүүл 1987. №1(16)
2. Гольман М.И. Монголоведение на западе (центры, кадры, обще-ства) 50- начало 90 гг., XX в. Улан-Батор 1997
3. Ж.Ж.Саундерс, “Монголын байлдан дагууллын түүх”, УБ 1992, 11-р тал
4. “Төрийн мэдээлэл” сэтгүүл, 2003 оны №4
5. ГХЯ-ны ГХТА ф-28, д-1, хн-89, 3-6-р хуудас
6. Н.Хишигт, “Монгол Улсын шинжлэх ухаан” №3 “Базарын Ширэндэв”, УБ., 2003, 145-р тал
7. History of the Mongolian People’s Republic, Translated from the Mongolian and annotated by William A. Brown and Urgunge Onon, Harvard University Press, London 1976 p.205
8. ГХЯ-ны ГХТА ф-28, д-1, хн-200, 40-р хуудас
9. Д.Золбоо. “Монгол Британий харилцаа” УБ. 2005. т.45
10. ГХЯ-ны ГХТА ф-28, д-1, хн-189, 134-р хуудас
11. Frederick Nixson and., The Mongolian Economy – A Manual of Applied Economics for a Country in Transition, UK 2000
12. Өнөөдөр сонин, 2004-05-28, №126
13. Орчуулсан Л.Бэгзжав. “Нэрт эрдэмтдээс авсан ярилцлага”, Дорнодахины судлалын асуудал сэтгүүл, 1988, №2 (19)
14. http://innerasiaresearch.org/?page_id=15
15. <http://www.socanth.cam.ac.uk/people/publications-caroline-humphrey/>
16. Жеймс Чемберс “Чингис хаан” орчуулагч Г.Аким, УБ, 2001
17. ГХЯ-ны ГХТА ф-28, д-1, хн-200, 251-р хуудас